

NIEKTORÉ OTÁZKY VZŤAHU JAZYKA A POZNANIA

BOHUMIL VALEHRACH

I

1. TERMINOLOGICKÉ A VŠEOBECNÉ METODOLOGICKÉ POZNÁMKY K DEFINÍCII PODSTATY JAZYKA, ZNAKOVOSŤ JAZYKA

Vzťah jazyka a myslenia v poznaní predstavuje obrovský komplex najzložitejších problémov. Literatúra existujúca o tejto veci zahrnuje materiál, ktorého zvládnutie by vyžadovalo viac rokov práce. F. Mauthner,¹ autor *Kritiky reči*, pokúsil sa vypočítať, že odborné zvládnutie problémov jazyka by si vyžiadalo 300 rokov. Hoci iste prehnaný, je to jednako príznačný odhad. Z celého súboru problémov vyberáme preto iba niektoré stránky. Našu prácu rozčleňujeme na 3 štúdie:

I. Terminologické a všeobecné metodologické poznámky k definícii podstaty jazyka. Znakovosť jazyka. Pojem signálu v Pavlovovej teórii jazyka. Pojem symbolu v Helmholtzovej teórii pocitov.

II. Novšie teórie znaku.

III. Myslenie a jazyk v procese poznania.

Naša práca má vo všetkých častiach iba prevažne orientačný a úvodný ráz.

Podľa predbežného teoreticko-poznávacieho skúmania² sme si vymedzili reč (a vlastne i jazyk) ako „vôľové vyjadrenie poznania v znakoch“, ako jednu zo „symbolických činností“, ktorá „vznikala (petrifikovala sa) v ľudskej spoločnosti ako znaková sústava intersubjektívneho vedomého styku“. Toto vymedzenie nám dostatočne vyhovuje aj pre cieľ našej práce. Je však potrebné pozastaviť sa najprv pri termínoch jazyk a reč. Obidva termíny sa v bežnej reči používajú promiskuitne, hoci majú rozličný význam, v jazykovede celkom ustálený. Dvojica pojmov odpovedá anglickým výrazom language a speech, nemeckým die Sprache a das Sprechen. F. de Saussure a podobne G. Gabelentz rozlišuje ešte presnejšie langage, langue, parole; jazyk všeobecne, schopnosť človeka vytvoriť jazyk (langage), jazyk konkrétny, konvencionálny systém národného a sociálneho spoločenstva (langue) a konkrétne realizovanie určitého jazyka, akustický prejav (reč). R. Jakobson v najnovších prácach nahrádza pojem langue za kód, parole za komunikáciu. Namiesto Saussurovho pojmu všeobecnej teórie znakov (všeobecná semeológia) používa termín teória komunikácie. F. Kainz³ k desaussurovskému pojmu „parole“ dodáva, že je dvojsmyselný

¹ Mauthner F., *Beiträge zu einer Kritik der Sprache*, Bd. I-III, Stuttgart u. Berlin 1921.

² K teoretickým otázkam psychológie, Slovenský filozofický časopis XI, č. 4, 382—398.

³ Kainz F., *Psychologie der Sprache*, Bd. I, Stuttgart 1941, 20.

(znamená aj „vyslovené slovo“), čo môže viesť a viedlo k teoretickým nedorozumeniam.

Kainz v citovanom diele, ktoré je vo svojej oblasti klasickým, definuje jazyk z troch strán: 1. z hľadiska určenia jeho podstaty (čo je jazyk?) 2. z hľadiska určenia účelu a funkcie (čo vykonáva jazyk?) 3. z hľadiska určenia vzniku jazyka. Z hľadiska podstaty jazyka rozpadá sa potom skúmanie jazyka na časť psychologickú a na časť teoreticko-poznávaciu. „Z jedného hľadiska možno jazyk pokladať za ustavične obnovovanú činnosť jednotlivcov, ktorí jazyk používajú, z druhého hľadiska ako objektívnu kultúrnu oblasť, ako pripravený súbor znakov a vecne významových zobrazujúcich symbolov.“ „Kto sa začne učiť cudzí jazyk, čoskoro zbadá fakt a pôsobenie jazyka v jeho objektívnej povahe. Aj pri všeobecne voľnom a plynulom používaní materinského jazyka často zbadáme odpor, ktorý nám tento ako historicky už dotvorený výtvor kladie každej individuálno-subjektívnej rečovej ľubovôli; cítime, ako sa prejavuje vo fonologickom systéme, v slovnej zásobe a v morfológicko-syntaktických pravidlách ako niečo objektívneho, nadaktuálneho, čo je nad každým konkrétnym rečovým výkonom. Jazyk ako objektívne kultúrne dielo je súborom fonetických útvarov, hovoriaci jednotlivec sa musí ďalekosiahle podriadiť imanentnej (konvencionálnej) zákonitosti týchto nositeľov významu a tvarových prostriedkov. Reč je v celkovej osobnosti zakotvená špecificky ľudská činnosť, pri ktorej hovoriaci používa uvedený systém potencionálne dorozumievacích prostriedkov, aby prejavil a zdelil svoje psychické stavy. Psychofyzický akt reči je diferencovaný výkon, svojrázny životný prejav...“⁴

Z uvedeného vyplýva, že pojmy jazyk (langue) a reč (parole, Sprechen) vyjadrujú rozličné stránky podstaty jazyka (langage), nie je preto odôvodnené odmietať niektorý z týchto pojmov ani vo vedeckej terminológii.⁵ Z metodologickej stránky je pre úplnú definíciu jazyka potrebné určiť jazyk z hľadiska jeho podstaty, funkcie i genézy. V marxistickej literatúre z klasikov venoval jazyku značnú pozornosť F. Engels. Vo svojej štúdií *O podiele práce na poľuďšení opice* venoval Engels⁶ pozornosť najmä otázke genézy a čiastočne funkčnej povahy jazyka. Otázke podstaty jazyka sa Engels výslovne nevenoval, naznačil však dostatočne materialistický náhľad na podstatu jazyka tým, že ho uviedol do súvisu s rozširovaním poznávacej činnosti človeka prostredníctvom práce a s tendenciou toto poznanie zdeliť. „Ovládnutie prírody... prácou rozširovalo každým novým pokrokom obzor človeka... Na druhej strane prispieval vývoj práce nevyhnutne k tomu, že zbližoval členov spoločnosti, keďže rozmnožoval prípady vzájomnej podpory a spoločnej činnosti a budil vedomie užitočnosti tejto súčinnosti pre každého jednotlivca.“ Ďalej sa Engels dotkol aj esenciálnej stránky jazyka na miestach, kde hovorí o procese chápania reči, uvádzajúc okruh *predstáv* ako podmienku tohto chápania (dokonca aj u zvierat). Veľkú pozornosť venoval teórii jazyka V. I. Lenin. Dejiny jazyka uviedol Lenin s osobitným zdôraznením medzi oblasťami vedenia, z ktorých sa má vytvoriť teória poznania a dialektika. V excerptách Leninových *Filozofických zošitov* sa jasne prejavuje snaha určiť podstatu jazyka v gnozeologickom zmysle. Podľa konspektu Feuerbachovej práce a na mnohých iných miestach Lenina zvlášť púta znakovosť ako podstatná črta jazyka: „V čom je teda rozdiel medzi mohutnosťou rozumovou a zmyslovou či

⁴ Kainz F., *Psychologie der Sprache*, Bd. I, 19.

⁵ Nepokladáme preto za nevyhnutné, aby pokusy rozhraničiť jazyk a reč boli škodlivé a zachádzali k idealizmu, ako tvrdí F. N. Šemiakin (*Učenie I. P. Pavlova a filozofické otázky psychológie*, Bratislava 1955, 239).

⁶ Engels F., *Dialektika přírody*, Praha 1950, 149—150.

vnímacou? Zmysel nám podáva *vec*, rozum k tomu pridáva *meno*. Nie je v rozume, čo nebolo v zmysle, ale čo je v zmysle fakticky, to je v rozume len podľa mena. Rozum je najvyššia bytosť, vládca sveta; ale len podľa mena, nie fakticky. (Lenin k tomu pripojuje poznámku Bien dit!) Čo je však meno? Rozlišovacia značka, nápadný znak, ktorý činím znakom charakteristickým, predstaviteľom predmetu, aby som si ho tak sprítomnil v jeho totalite.⁴⁷ (Otázke jednoty jazyka a myslenia v prácach Leninových sa venovala J. M. Galkinová-Fedoruková v článku *Základné otázky jazykovedy v prácach V. I. Lenina*. Preklad v časopise Sovětská věda — Jazykověda 1951, 3—4, 14—23.)

V schematickom modeli teórie odrazu naznačujeme jazyk ako jeden z medzidudských vzťahov medzi jednotlivými subjektami, ktorý je vytváraný špecifickou vedomou aktivitou jednotlivých individuí (symbolickou činnosťou: rečou), resp. ako akustické, optické a motorické symbolické výtvory (pôsobenia) a ktorý fakticky neexistuje mimo súboru takých aktivít pri rade subjektov. Pravda, je faktom, že jazyk, podobne ako pracovné nástroje, má charakter prostriedku, nástroja myšlienky, a ako taký ho nemožno adekvátne zachytiť a vyjadriť v objektivistickej schéme podnetu a reakcie.

Jednako i objektivistický schematický model teórie odrazu na princípe podnetu a reakcie dostatočne jasne znázorňuje spätosť jazyka prakticky so všetkými oblasťami vzájomného vzťahu subjektu k prostrediu. Jazyk ako kultúrne dielo a kultúrny nástroj je súčasťou spoločenských oblastí, ako vedomá činnosť súčasťou psychických procesov. Prostredníctvom týchto procesov má nepriamy vzťah k pracovnej činnosti. Ako mozgový proces reči je jazyk súčasťou fyziologického a biologického vybavenia subjektu a napokon v znakovnej a symbolickej povahe má jazyk priamy i nepriamy vzťah k celej reálnej skutočnosti. Jazyk je teda ako skutočnosť nášho biologického, psychického a spoločenského života tak mnohonásobne prepletená s poznávacou aktivitou človeka, že o ňom môžu prakticky všetky vedné disciplíny počnúc fyzikou (akustikou) a končiac históriou konštruovať zmysluplné výpovede.

Model teórie odrazu nám umožňuje vyjadriť podstatu, funkciu i genézu jazyka. Súčasne nám uľahčuje a umožňuje odhaliť jednostrannosti v definovaní jazyka. Takej jednostrannosti sa dopúšťa napr. W. Wundt,⁸ ako na to upozorňuje F. Kainz (c. d., 13) a ako u nás už dávnejšie upozornil Fr. Krejčí.⁹ Wundt stavia psychológiu národov proti psychológii individuálnej. Krejčí proti tomu namietal: „S takýmto vymedzením Völkerpsychologie ako zvláštnej samostatnej psychológie by som nesúhlasil. Že úvahy o vzniku a vývoji reči, mýtu, mravov patria do psychológie, to je samozrejmé, avšak patria do individuálnej psychológie práve tak ako myslenie, cítenie a správanie, pretože individuálny duševný život vôbec nemožno pochopiť bez zreteľa spolunažívania, veď spolunažívaním vzniká... Ako je možné pochopiť vznik súdu inak než v súvislosti so vznikom reči? Je možné prosto reč predpokladať, keď ide o výklad pomeru slova a predstavy? Myslenie jednotlivého človeka sa deje v pojmoch, má cieľ v poznaní; poznanie dospieva od mýtu k vede. Tým sa musí všeobecná psychológia zaoberať, nemôže teda prejsť pojem mýtu a nevysvetliť jeho vznik...“

Uviedli sme, že pomocou modelu teórie odrazu môžeme vyjadriť všetky tri aspekty jazyka. Presnejšie povedané, podstatu jazyka môžeme pomocou neho iba naznačiť. Podstata a špecifická povaha jazyka spočíva v symbolickej činnosti, to znamená v takej činnosti (reakciách), v ktorej vzťah medzi podnetom (objektívnou

⁷ Lenin V. I., *Filosofické sešity*, Praha 1953, 312.

⁸ Wundt W., *Völkerpsychologie, Die Sprache*, Bd I—II, Leipzig 1900.

⁹ Wundtovo jubileum, Česká Mysl IV, 1903, 121.

skutočnosťou) a efektom (zvukom slova) nevyplýva ani z povahy objektívnej skutočnosti, ani z biologickej a fyziologickej povahy subjektu, ale je v určitom zmysle ľubovoľný k jednému i druhému momentu poznávacieho vzťahu, je sociálnopsychickej povahy. Podstata jazyka je v jeho znakovosti. Pojem znaku je v centre moderných teórií jazyka. „Podstata jazyka spočíva v tom, že je súborom zmysuplných a významových znakov, ktoré nevyjadrujú seba (čo je obsiahnuté v pojme znaku), ale sú schopné predstavovať veci a procesy vonkajšieho sveta, resp. ich zrkadlenia vo vedomí a aj stavy vnútorného života, ku ktorým boli v priebehu vývoja priradené... Rozhodujúca podstatná črta jazyka spočíva v objektivácii daného (pre nás — pozn. B. V.) alebo prežívaného, to znamená duševných obsahov, pomocou zastupujúcich znakov, ktoré sú v dôsledku ustáleného významového priradenia schopné priviesť to, čo nimi mienime, bez nadprirodzených pomôcok do predstáv alebo myšlienkového pochopenia iného individua.“¹⁰ Je samozrejmé, že od definície predmetu, to znamená od definície znakovkej podstaty jazyka je rozhodujúcim spôsobom určená aj celá metodológia skúmania otázok súvisiacich s komplexom vzťahov jazyka a poznania. V našich ďalších štúdiách budeme preto venovať otázke znakovosti jazyka osobitnú pozornosť.

Podľa V. A. Zveginceva¹¹ bola otázka znakovkej povahy jazyka v sovietskej jazykovede dlhý čas zvláštnym tabu. Túto neprirodzenú situáciu v marxistickej vede narušila podľa Zveginceva až práca J. M. Galkinovej-Fedorukovej¹² *Znakovost v jazyku z hľadiska marxistickej jazykovedy*. Gnozeologicky správne marxistické hľadisko na znakovú povahu jazyka vyjadrila však autorka aj v staršej štúdií¹³ *Slovo a pojem vo svetle učenia klasikov marxizmu-leninizmu* a tejto problematike venuje sústavnú pozornosť v rade neskorších štúdií. Týmito štúdiami sa budeme zaoberať v ďalších častiach našej práce podrobnejšie, tu uvedieme iba niektoré miesta, ktoré potrebujeme k metodologickým poznámkam, ku vzťahu znaku k pojmu signálu v pavlovovskej teórii druhej signálnej sústavy a k pojmu symbolu v Helmholtzovej teórii pocitov.

J. M. Galkinová-Fedoruková v štúdií *Slovo a pojem...*, keď sa terminologicky dištancovala¹⁴ od saussurovského chápania ľubovoľnosti znakov, upozorňuje, že slovo nie je svojím zvukovým zložením priamy zrkadlový obraz predmetov a javov, ako to tvrdia idealisti i vulgárni materialisti. S takým určením možno súhlasiť iba čiastočne na citoslovie. Vonkajšia materiálna stránka slova je znakom. Slovo však nie je znak znaku (pojem totiž nie je znak). Taký predpoklad by znamenal upadnúť do znakovkej, hieroglyfickej teórie, proti ktorej bojoval Lenin. Klasici marxizmu pokladali pojem za snímku, kópiu vecí. V štúdií *Znakovost v jazyku...* Galkinová-Fedoruková vyvracia námietky proti pojmu znakovosti. Naše poznanie — vnemy, predstavy, pojmy, úsudky sú odrazom mimo nás jestvujúcej skutočnosti a jej zákonov. Táto zásada marxisticko-leninskej teórie odrazu sa týka len poznávacieho procesu a jeho výsledkov a nie jazyka. Mechanické prenášanie platnosti tejto poučky na jazyk vedie k chybnému stotožňovaniu jazyka a myslenia. Ak by medzi predmetom

¹⁰ Kainz F., *Psychologie der Sprache*, 72.

¹¹ Zvegincev V. A., *Problema znakovosti jazyka*, Izd. mosk. univ. 1956, 10.

¹² Inostrannye jazyki v škole 1952, č. 2. 3—11.

¹³ Vestnik mosk. univ. 1951, č. 9, 105—125.

¹⁴ Už Benveniste sa správne staval kriticky k de Saussurovmu náhľadu na štruktúru jazykových znakov. Upozornil, že Saussurova definícia znaku nie je homogénna, pretože v nej označenou stránkou znaku je predstava, kým arbitrážnosť znaku sa zakladá na neprítomnosti akéhokoľvek prirodzeného vzťahu označujúcej stránky k realite. (Porovnaj odlišný náhľad J. Ružičku, *O jazykovom znaku*, Slovo a tvar I, 1947, 6.)

a jeho pomenovaním jestvoval taký vzťah ako medzi predmetom a jeho obrazom v ľudskom vedomí, museli by mať všetky jazyky pre tie isté predmety zhodné pomenovanie. Keby sa v pomenovaní veci mali odrážať jej vlastnosti, znamenalo by to, že by každý predmet musel mať podľa svojich osobitných vlastností osobitné a iba jemu patriace meno. Z toho by vyplývalo vylúčenie možnosti jestvovania pojmov ako zovšeobecnených odrazov predmetov toho istého radu. Ak by zvuková podoba mena predmetu závisela od jeho podstaty, to by znemožňovalo používanie slova v prenesenom význame. Medzi zvukovou podobou slova a pomenovaným predmetom niet objektívneho vzťahu; nie je medzi nimi vzťah odrážaného a odrážajúceho, ale vzťah označeného a označujúceho (znaku).

2. POJEM SIGNÁLU V PAVLOVOVEJ TEÓRII JAZYKA. POJEM SYMBOLU V HELMHOLTZOVEJ TEÓRII POCITOV

Podnet uviesť do súladu reflexnú teóriu s jazykovednými problémami nevyšiel od jazykovedcov¹⁵ ani od psychológov, ale od významného sovietskeho fyzika S. I. Vavilova. V úvodnom slove¹⁶ k prvému zasadaniu pavlovovskej konferencie S. I. Vavilov uviedol v diskusii o otázkach materialistickej jazykovedy, ktorá sa krátko predtým rozvinula na stránkach Pravdy: „Ani jeden z odborníkov, zúčastnených na diskusii, vôbec nespomenul, že Pavlovovo učenie ukazuje celkom nové prírodovedecké cesty v učení o jazyku, ako o tom hovoril svojho času už sám I. P. Pavlov. Nespomenulo sa o tomto vážnom probléme nič, pretože v tomto smere sa fakticky temer nič neurobilo.“ S. I. Vavilov, zdá sa, si neuvedomil, že ani J. V. Stalin — ako jeden z diskutérov — o veci nič nespomenul, ani pred pavlovovským zasadáním, ani po ňom. Aby sa vytvorilo fyziologické predmostie v jazykovede, bolo by potrebné extirpovať z teórie jazyka pojem znaku. Z prístupnej literatúry je nám z obdobia pred pavlovovským zasadáním známy iba pokus o diskreditovanie pojmu znaku v štúdií L. O. Reznikova z roku 1948 *Proti agnosticizmu v jazykovede* (slovenský preklad v jazykovednom zborníku SAVU IV, 1950, 70—88). Reznikov sa však v tejto štúdií dostáva do izolovaného postavenia, pretože vedie útoky nielen proti buržoáznym mysliteľom, psychológom, jazykovedcom, ale aj proti významným sovietskym (Vygotskému, Vološinovej, Šorovej, Rožanskému, Čikobavovi; mohli by sme pripojiť rad ďalších, napr. Vinogradova, Galkinovu-Fedorukovú), ktorí všetci pokladali jazyk za systém znakov. Stačí však uviesť dva citáty z Reznikovovej štúdie, aby bola zrejماً terminologická nekorektnosť jeho argumentácie. Hlavnou tézou Reznikovovej štúdie je tvrdenie, že „slovo ako celok v nijakom prípade nemožno skúmať ako znak a jazyk ako systém znakov...“ To však Reznikovovi neprekáža, aby pojem znaku nepoužíval pri definovaní podstaty slova: „Slovo má obrazne — znakový charakter, je označeným, zovšeobecneným odrazom predmetov a javov (podč. — B. V.). Je pochopiteľné, že s takouto terminologicky pružnou argumentáciou sa dostal Reznikov nielen do primitivistického stotožňovania zvuku a významu slova, ale aj do rozporu s marxistickou teóriou poznania. Reznikov v závere štúdie tvrdí, že „... z tohto

¹⁵ Vzťahom N. J. Marra, ktorý sa vyjadril o nevyhnutnosti spojiť jeho „nové učenie o jazyku“ s pavlovovskou reflexnou teóriou, k biologickým teóriám znaku, budeme sa zaoberať v inej práci. Tu iba poznamenávame, že okrem pokusu S. M. Dobrogajeva nenašiel návrh N. J. Marra medzi sovietskymi jazykovedcami ozveny.

¹⁶ *Vědecké zasedání věnované problémům fyziologického učení akademika I. P. Pavlova*, Praha 1953, 12.

hľadiska zvuková forma slova ani nie je tak (!) znakom ako priezračným (!), hmotným pláštikom významu, špecificky ľudskou formou odrazu (!) skutočnosti“ (cit. štúdia, 88).

Podnet fyzika S. I. Vavilova zostal na zasadnutí (jazykovedci na ňom neboli zúčastnení) prakticky bez ozveny. Fyziológ L. A. Orbeli pokladal za vhodné iba ironizovať náhľady, ktoré popierajú znakový charakter druhosignálnych podnetov: „Keď hovorím, že medzi označením (Orbeli myslí znak ako zvuk a nie »materiálnosť nervových procesov«, ako to interpretuje N. I. Grasčenkov — pozn. B. V.) fyzikálneho javu a fyzikálnym javom samým niet nič spoločného, ale že je tu súvislosť označenia, tak sa z toho robí záver, že som — idealista.“¹⁷ Psychológ V. N. Kolbanouskij priamo hovoril o nevhodnosti fyziologických metód pre výskum reči. „Do dneška sa fyziológovia, ako je známe, nenaučili vykročiť z hraníc prírodných vied. Je to zvlášť zrejmé na takom príklade, ako je výskum druhej signálnej sústavy človeka. Čím možno vysvetliť, že fyziológovia za dobu od smrti svojho veľkého učiteľa tak málo postúpili v riešení tohto problému? Myslím, že sa to dá vysvetliť obmedzenosťou fyziologickej metódy výskumu ľudskej reči. Ak sa dívame na slovo ako na podnet, hoci aj podnet zvláštného druhu, »signál signálov«, neprizerajúc pritom na spoločenský pôvod slova, na jeho meniaci sa význam, na svojráznosť procesu ovládnutia slova v individuálnom vývoji dieťaťa alebo ak sa dívame na slovo mimo kontextu, t. j. mimo úsudku u dospelého — nemôžeme pochopiť to podstatné, čo vnáša nový prvok do vyššej nervovej činnosti človeka.“¹⁸

Pokus o úplnú demontáž pojmu znaku z teórie poznania podnikol filozof G. F. Alexandrov, pravda, za cenu zmiešania myslenia a reči, resp. jazyka a za cenu, že sa dostal do rozporu s klasikmi marxizmu a s teoretickými náhľadmi samého Pavlova a Sečenova. Alexandrov tak dospel k záveru úplne nepochopiteľnému. L. A. Orbeli píše: „U človeka sa zjavila možnosť zamieňať konkrétne javy a udalosti vonkajšieho sveta ich znakmi, symbolmi, ktoré ich označujú; tieto znaky však, sú tiež reálnymi fyzikálnymi javmi... nemajú nič spoločného s tými javmi, s tými objektami, ktoré ony majú označovať.“ „Ako vidíte, poznamenáva G. F. Alexandrov, Orbeli sa o tom ani len slovom nezmienil, že tieto podmienené, ako on hovorí, umele vytvorené „označenia“ sa podobajú (sic!) predmetom, ktoré označujú, že sú kópiou, snímkou skutočnosti, ktorú označujú.“¹⁹

Avšak tak ďaleko nezašiel ani fyziológ A. G. Ivanov-Smolenskij, hoci vo svojom referáte taktiež bez analýzy prijíma pavlovovský termín „signálu signálov“ a nezmýšľa sa nad tým, že je podstatný, kvalitatívny rozdiel medzi pavlovovskými prvo- a druhostupňovými signálmi, ktoré sú prirodzené, majú prírodno-psychickú povahu, kým druhostupňové signály nevznikli spôsobom opisovaným v biblii („Na počiatku bolo slovo a to slovo bolo u boha a to slovo bol boh.“ *Evang.*, Ján, Kap. I, ods. 1), ale sú neskorým ľubovoľným výtvorom ľudského kolektívu, majú sociálno-psychickú povahu. Pre tento kvalitatívny rozdiel obidvoch druhov signálov vôbec nezávisí od vôle fyziológov, aby ich mohli rovnako pokladať prosto za podnety (myslí sa mlčky — objektívno-fyzikálnej povahy) a práve tak nezávisí od vôle fyziológov, aby rečové reakcie kládli na rovnakú úroveň s ostatnými vegetatívnymi, v podstate iba biologickými reakciami, ako to činí A. G. Ivanov-Smolenskij. „Niet dôvodu, obracia sa Smolenskij polemicky proti L. A. Orbelimu, vidieť v priamej činnosti (napr. v začervenaní — pozn. B. V.) prejav objektívneho a v reči prejav subjektívneho.

¹⁷ *Vědecké zasedání...*, 215.

¹⁸ *Vědecké zasedání...*, 536.

¹⁹ *Vědecké zasedání...*, 358.

V oboch prípadoch predstavuje vyššia nervová činnosť jednotu subjektívneho a objektívneho.²⁰ A. G. Ivanov-Smolenskij takým stieraním kvalitatívnych zvláštností reči ako podnetu a reakcie, hoci si to neuvedomuje, odstraňuje pojem znaku, ako je on vžitý v psychológii myslenia, v logike, vo všeobecnej jazykovede, v sociológii ľudského styku a výmeny myšlienok a v estetike. Pojem znaku je však gnozeologicky preverený pojem a používali ho tak klasici marxizmu, ako aj fyziológovia Sečenov a Pavlov. Sám A. G. Ivanov-Smolenskij bol nútený v záverečnom slove na zasadnutí udať, že „Sečenov rozlišuje *bezprostredné* dojmy, vyvolané predmetmi a javmi vonkajšieho sveta a *slovné symboly* alebo slovné označenia týchto dojmov. K symbolom počíta aj prirodzenú mimiku a gestikuláciu, dohodnutú mimiku a gestikuláciu hluchonemých, reč, písmená, kresby a celý systém matematických znakov“. Ivanov-Smolenskij k tomu dodal, že treba „mimoriadnejšie obozretnosti pri posudzovaní otázok znakov alebo symbolov“.²¹

Tak zostal podnet k expanzii fyziologického učenia I. P. Pavlova do oblasti jazykovedy, resp. teórie znakov u samých fyziológov na mŕtvom bode pre nejasnosti v základných pojmoch.

Sovietska jazykoveda, v ktorej teoretické problémy práve v tom čase dozreli a Stalinovým zásahom sa úplne uvoľnila tvorivá vedecká práca, rozpracovávala aj problém znakovosti jazyka vo vzťahu k mysleniu i vo vzťahu k predmetnej skutočnosti a napr. v prácach Galkinovej-Fedorukovej a Vinogradova dosiahla úspechy. Treba zdôrazniť, hoci donedávna sa to priveľa zdôrazňovalo, že v jazykovede sa obrodná práca rozvíjala práve v dôsledku Stalinovho príspevku, ktorý v nej uvoľnil kritické a diskusné ovzdušie a svojou autoritou uzavrel kult Marrovej osobnosti. To vcelku platí napriek tomu, že práve vzťah myslenia a jazyka formuloval Stalin čiastočne nepresne, čo viedlo k nepresnostiam a nesprávnostiam v časti príspevkov opierajúcich sa o Stalinovu štúdiu. J. V. Stalin v odpovedi J. Krašeninikovej nezamieta napr. semaziológiu.²² „Sémantika — píše J. V. Stalin — (semaziológia), je jedna z dôležitých súčiastok jazykovedy. Významová stránka slov a výrazov má veľký význam pri štúdiu jazyka. Preto sémantike (semaziológii) musí byť v jazykovede zaistené patričné miesto. Avšak pri rozpracúvaní otázok sémantiky a pri používaní jej záverov neslobodno nijako preceňovať jej význam a tým skôr ju neslobodno zneužívať. Mám na mysli niektorých jazykospytco, ktorí sa príliš nechali unášať sémantikou a zanedbávajú jazyk ako „bezprostrednú skutočnosť myslenia“, ktorá je nerozlučne spätá s myslením, odtrhujú myslenie od jazyka a tvrdia, že jazyk dožíva svoj vek, že sa možno zaobiť aj bez jazyka. Myšlienky vraj vznikajú v hlave človeka skôr, ako sú vyjadrené rečou, vznikajú bez jazykového materiálu, bez jazykového rúcha, takrečeno v obnaženej podobe. Ale to je celkom nesprávne. Všetky myšlienky, ktoré vznikajú v hlave človeka, môžu vzniknúť a existovať jedine na základe jazykového materiálu, na základe jazykových termínov a vied.“²³

Teoretický boj proti „odtrhávaniu“ myslenia od jazyka na základe prvej Stalinovej formulácie sa často preháňal na stotožňovanie myslenia a jazyka, a to aj

²⁰ Vědecké zasedání..., 90.

²¹ Vědecké zasedání..., 631.

²² N. J. Marr pracoval veľa práve v tejto oblasti jazykovedy. Pojmy sémantika, semaziológia, Bedeutungslehre sú totožné a znamenajú vedu o zmenách významu znakov. Pojem semiológia, u Saussura semeológia, často sa používa v zmysle pojmu „logika znaku“, všeobecná teória znaku.

V lexikológii vytvorená nová vedná oblasť ako pendant semaziológie — onomaziológia — je teóriou vzťahov medzi pojmom a významom slovných znakov.

²³ Za marxistickú jazykovedu, Bratislava 1950, 26—27.

napriek tomu, že druhá Stalinova formulácia je psychologicky neudržateľná a napriek tomu, že Stalin ju fakticky v odpovedi D. Belkinovi a S. Furerovi odvolal. V odpovedi D. Belkinovi a S. Furerovi J. V. Stalin píše: „Teda ako je to s hluchonemými? Pracuje u nich myslenie, vznikajú myšlienky? Áno, myslenie u nich pracuje, myšlienky vznikajú. Je jasné, že pretože hluchonemí nemajú reč, ich myšlienky nemôžu vzniknúť na podklade jazykového materiálu. Neznamená to teda, že myšlienky hluchonemých sú holé, nespäté s „normami prírody“ (výraz N. J. Marra)? Nie neznamená. Myšlienky hluchonemých vznikajú a môžu existovať iba na podklade tých obrazov, vnemov a predstáv, ktoré sa vytvárajú v ich každodennom živote o predmetoch vonkajšieho sveta a o ich vzájomných vzťahoch vďaka ich zmyslom — zraku, hmatu, chuti a čuchu. Mimo týchto obrazov, vnemov a predstáv je myslenie prázdne, nemá nijaký obsah, t. j. neexistuje.“²⁴

Z týchto formulácií nasleduje niekoľko záverov ku vzťahu myslenia ako formy poznania k jazyku ako ich „materiálnemu obalu“. 1. Pretože aj hluchonemí sú mysliacimi ľuďmi, neplatí veta, že „všetky myšlienky, ktoré vznikajú v hlave človeka, môžu vzniknúť a existovať jedine na základe jazykového materiálu...“ Veta neplatí pre hluchonemých, ale neplatí ani pre ľudí hovoriacich a s normálnym sluchom. Existenciu myšlienok u hluchonemých J. V. Stalin odôvodňuje existenciou vnemov a predstáv, vznikajúcich činnosťou zmyslov, hoci by sme očakávali, že analogicky k ľuďom úplne normálnym odôvodní ich vznik a existenciu ich „materiálnym obalom“ — to znamená systémom posunkových, mimických a pantomimických znakov. 2. Na druhej strane — pokiaľ ide o obsah myslenia — o jeho vzťah ako formy poznania k objektívnej skutočnosti, platí Stalinova veta „Mimo (zmyslových — pozn. B. V.) obrazov, vnemov a predstáv je myslenie prázdne, nemá nijaký obsah, t. j. neexistuje“ nielen pre hluchonemých, ale aj pre normálnych ľudí. Stalinovi sa teda nepodarilo vyjadriť špecifikum myslenia hluchonemých ani vzťah myslenia a jazyka v poznaní.

Z uvedeného plynie, že nebolo odôvodnené opierať sa pri skúmaní Pavlovej teórie druhej signálnej sústavy o Stalinove formulácie, ako to činí napr. F. N. Šemiakin v článku *Otázky jazyka a myslenia vo svetle práce J. V. Stalina o jazykovede*. Šemiakin,²⁵ keď správne zdôraznil spoločenskú povahu jazyka i vzťahu myslenia a jazyka, pokračuje: „Jazyk ako spoločenský jav je predmetom skúmania jazykovedy. Predsa však aj psychológia má svoj spôsob prístupovania k jazyku. Je to cesta, ktorú vytýčilo učenie I. P. Pavlova. Táto cesta zreteľne vystupuje len vo svetle práce J. V. Stalina o jazykovede.“²⁶

Bolo by metodologicky neobyčajne záslužné a dôležité ukázať úspešnosť biologického postupu nielen v kvalitatívne odlišnej psychologickej oblasti, ale dokonca v oblasti ešte vyššej — sociologickej. Namiesto prístupu k takej metodologickej analýze Šemiakin si k nej prakticky uzavrel cestu, keďže pokladá aj znenie (zvukovú materiálnu stránku) jazyka za jav spoločenský. To je síce správne, že aj znenie jazyka je ľudskými hrdlami vytváraný sled zvukov, ale tieto zvuky mimo určitého psychického spoločstva sú javy čisto fyzikálne. Vylučovanie ľudských slz má spoločenskú povahu, ale slzy mimo určitého psychického spoločstva sú záležitosťou čisto chemickou. Vo zvukoch reči a v kvapkách slz niet nijakej fyzikálne alebo chemicky objektívne zistiteľnej spoločenskej kvality. Šemiakin, zdá sa, pokladá za možné tvrdiť pravý opak. Bolo by síce nepochybne veľmi hospodárne, keby sme mohli napr. osciloskopom rozlíšiť fyzikálny charakter znenia od spoločenského

²⁴ Za marxistickú jazykovedu, 32.

²⁵ Učenie I. P. Pavlova a filozofické otázky psychológie, Bratislava 1955, 236—268.

²⁶ Učenie I. P. Pavlova..., 240.

charakteru znenia, sme však presvedčení, že taký osciloskop nikdy skonštruovaný nebude. Biologická teória reflexnej povahy ľudskej reči jednako len vychádza z takejto metodologickej ilúzie. Keďže podľa reflexnej teórie podstatou najvyššej nervovej (psychickej) činnosti je reflex (to znamená zhruba zapojenie alebo nezapojenie receptoru na efektor), nemožno hľadať dôvody diferencovanosti reflexov v tejto nervovej činnosti, ale napr. vo sfére činiteľov pôsobiacich na receptory. Tak sa presúva problém spoločensky kvalitatívnej diferenciacie reflexov na sféru podnetov, pôsobiacich na receptory. Pri bližšom skúmaní však vždy narazíme na fakt, že sa problém fakticky iba presúva, ale nerieši. Sféra podnetov je sféra fyzikálno-chemických činiteľov; okrem spomenutej nemožnosti objektívneho rozlíšenia spoločenského charakteru podnetu, ešte pred týmto rozlíšením existuje otázka, v čom tento špecifický spoločenský charakter podnetu má spočívať. Napokon existuje banálna otázka, prečo má príslušné znenie určitého slova ako podnetu raz charakter fyzikálny, raz spoločenský — podľa toho, či príslušný jazyk ovládam alebo nie. Napriek uvedeným ťažkostiam Šemiakin uisťuje, že „práca druhej signálnej sústavy sa zakladá na slovných, rečových podnetoch, ktoré sú uspôsobené (Šemiakin neuvádza ako, prečo a čím — pozn. B. V.) nahradiť konkrétne, zmyslovo-vnímateľné podnety. Rečové podnety, vyabstrahované a zovšeobecnené z konkrétnych podnetov, pôsobia na človeka ako znenie, avšak ich pôsobenie sa neredukuje ani nemôže zvieť na priame dojmy zo znenia; ich výsledkom sú reakcie na tie podnety, ktoré nahrádzajú.“ Šemiakin, prv než by takú „uspôsobenosť“ slovných podnetov dokázal, pokračuje, ako keby ju práve dokázal: „Rozdielnosť princípov v práci dvoch signálnych sústav sa teda zakladá na objektívnej skutočnosti — na špecifickosti vonkajších podnetov. I. P. Pavlov zistil, že reč má objektívnu svojráznosť, ktorá ju odlišuje od iných podnetov a robí ju špecifickým podnetom pre prácu ľudského mozgu.“²⁷

I. P. Pavlov síce výslovne konštatoval, že „Slovo je taký mnohoobsažný podnet ako nijaký iný podnet, je podnet, ktorý v tomto zmysle nemožno vôbec ani kvantitatívne, ani kvalitatívne porovnávať s podmienenými podnetmi zvierat“, ale nikdy sa nezaoberal ďalšou analýzou dôvodov kvantitatívno-kvalitatívnej odlišnosti slova a ešte menej problémom pôvodu slov tak, ako sa nikdy nezaoberal problémami semaziológie ani jazykovedy. Správne poznamenáva J. Kotarbińska²⁸ v článku *Pojem znaku*, že „problémami týkajúcimi sa jazyka Pavlov sa zaoberá iba okrajovo, ruší ustálené náhľady a načrtáva smer ďalšieho bádania“. Komentátori Pavlovovej teórie druhej signálnej sústavy namiesto aby sa zaoberali analýzou tejto kvantitatívno-kvalitatívnej špecifickosti slovných podnetov, rozvíjajú biologickú teóriu myslenia a spoločenskej výmeny poznania a ponad nesmierne metodologické ťažkosti biologických teórií psychických a spoločenských javov prechádzajú bez zastavenia.

Šemiakin hrubo zjednodušuje fakty, ak tvrdí, že „idealizmus, prirovnávajúce reč k spevu vtákov, k výkrikom vodcov v krdli alebo stáde, snaží sa dokázať, že práca ľudského mozgu spojená s rečou sa nezakladá na svojráznosti vonkajších podnetov, ale na zvláštnych zákonoch, ktoré podávajú »vedy o duchu«“.²⁹ Tu sú súvislosti očividne prevrátené. Na svojráznosti vonkajších (rečových) podnetov sa naozaj nezakladá práca ľudského mozgu, ale naopak — svojráznosť rečových podnetov a ešte predtým rečových reakcií je podobne ako práca *efektom* práce ľudského mozgu a *nie je jej príčinou*. V tomto prípade vec naozaj nie je taká neurčitá ako v prípade chýrnej otázky „čo bolo prv — vajce alebo sliepka“. Vzťah medzi rečovým podnetom

²⁷ *Učenie I. P. Pavlova* . . ., 257.

²⁸ *Studia logica*, zv. VI, Poznaň 1957, 86.

²⁹ *Učenie I. P. Pavlova* . . ., 257.

a reakciou (rečovou, motorickou alebo vnútorne sekretorickou) toho, na koho podnet pôsobí, je celkom uvoľnený a v prípade rečovej reakcie zameniteľný. To vyplýva z podstaty jazyka ako „nástroja styku a výmeny myšlienok“, ktorý vždy „bol spoločný a jednotný pre spoločnosť a rovnako slúžil členom spoločnosti bez ohľadu na ich sociálne postavenie“ (J. V. Stalin). Styk a výmena môže existovať iba medzi svojzákonnými jedincami. Iba za predpokladu svojzákonnosti všetkých jedincov spoločnosti možno hovoriť aj o svojráznosti rečových podnetov (reakcií). F. N. Šemiakin označuje ako idealistické také chápanie jazyka, ktoré „spočíva v tom, že sa do základu jazyka kladie „individuálny akt hovorenia“, aby sa jedinec, chápaný mimo spoločnosti, ukázal ako tvorca a nositeľ jazyka“.³⁰ Šemiakin neuvádza doklady k takým idealistickým náhľadom, a preto možno iba všeobecne označiť ako frapantný nezmysel, ak by niekto uvažoval o hovoriacom jedincovi „mimo spoločnosti“. Ku komu by taký jedinec vlastne „hovoriť“? Na druhej strane nepokladáme z hľadiska logiky a materializmu za potrebné odmietať náhľad, podľa ktorého jedinec s druhými jedincami je tvorcom a nositeľom jazyka. Jazyk bol vytvorený, nevznikol sám od seba ani nie je ľudskej povahe vrozený. Ak však hovoríme, že jazyk vytvorila ľudská spoločnosť, je to zrejmä metafora. Spoločnosť je štruktúra jedincov, ktorí sa stykajú a vymenújú si poznanie objektívneho a svojho subjektívneho sveta.

Je prekvapujúce, že v pavlovovskej literatúre sa s podobnými teoretickými úvahami takmer nestretávame. Napr. taký významný odborník ako A. G. Ivanov-Smolenskij iba preberá teoretické formulácie I. P. Pavlova, vzťahujúce sa k semaziologickým otázkam jazyka. Pritom je známe, že Pavlov v tomto smere zanechal iba náčrty. To je úplne očividné z článku *Podmieneny reflex*, ktorý Pavlov napísal v posledných rokoch života a ktorý metodologicky prakticky bez zmeny preberá po osemnástich rokoch aj Ivanov-Smolenskij³¹ v článku *O štúdiu súčinnosti prvej a druhej signálnej sústavy mozgovej kôry*. I. P. Pavlov píše: „Vo vyvíjajúcom sa živočíšnom svete prišlo (odkiaľ, ako, prečo — Pavlov neuvádza — pozn. B. V.) na štádiu človeka k mimoriadnemu doplneniu mechanizmov nervovej činnosti. Pre zvieratá sa skutočnosť signalizuje temer výhradne len podnetmi a ich stopami (terminologicky a gnozeologicky nepresné — pozn. B. V.) v mozgových hemisférach, ktoré prichádzajú bezprostredne do zvláštnych buniek zrakového, sluchového alebo iného receptoru organizmu. To je to, čo aj my máme v sebe ako dojmy, pocity a predstavy o okolnom, vonkajšom prostredí ako prírodnom, tak aj našom sociálnom okrem počutého a videného slova. To je prvá signálna sústava skutočnosti, ktorú máme spoločnú so zvieratami. Ale slovo, ktoré je signálom prvých signálov, vytvorilo (ale odkiaľ sa vzalo slovo?! ex machina? — pozn. B. V.) druhú, špeciálne našu signálnu sústavu skutočnosti. Nesčísľelné slovné podráždenia nás na jednej strane vzdialili od skutočnosti, a preto musíme neustále pamätať na to, aby sa naše vzťahy ku skutočnosti neporušili. Na druhej strane najmä slovo nás urobilo ľuďmi, o čom však tu nemožno podrobnejšie hovoriť.“³²

Pavlov teda vo svojom náčrte metodológie fyziologického výskumu semaziologických otázok jazyka (a myslenia) vychádza až od štádia, keď vo vývine živočíšneho sveta už došlo k špecifickému doplneniu (ergo ho nerieši a ďalej neskúma), vychádza zo štádia, keď už na základe evolúcie nervovej sústavy bolo vytvorené a vyslovené „slovo“ (ergo neskúma, odkiaľ sa slovo vzalo, dokonca ani odkiaľ a z čoho vznikla reakcia (reflex), ktorá slovu ako podnetu nepochybne predchádzala.

³⁰ *Učenie I. P. Pavlova*..., 239.

³¹ *Sovietská veda — pedagogika — psychologie*, 1952, č. 1, 42.

³² *Výbor z diel I. P. Pavlova*, Bratislava 1953, 174.

Napokon celý súbor otázok, ktoré sa viažu k vzťahu jazyka a spoločnosti, k otázke účasti jazyka na „poľudštení“ človeka, z čoho by nevyhnutne vyplynuli najdôležitejšie metodologické závery o výskume semaziologických otázok jazyka a myslenia, I. P. Pavlov formálne odsúva, hovoriac, „že na tomto mieste o tom nemožno podrobnejšie hovoriť“.

Svoje predbežné poznámky ku vzťahu pavlovovskej reflexnej teórie k semaziologickým otázkam jazykovedy, psychológie (a logiky) môžeme uzavrieť konštatáciou, že pavlovovská reflexná teória neodpovedá na otázku pôvodu ani vzniku slova ako reakcie, ani ako podnetu. Fyziologická teória jazyka (resp. myslenia) nemôže preto riešiť ani otázku, prečo môže byť to isté slovo aj podnetom aj reakciou. Fyziologické teórie nie sú ani schopné odstrániť z teórie jazyka pojem znaku. Pojem znaku nemožno ani vyjadriť, ani nahradiť pojmami fyziologickými. I. P. Pavlov síce nepoužíva pojem znaku, používa však pojem signálu a signálu signálov. Niektorí komentátori reflexnej teórie — napr. J. V. Šorochovová³³ — sa snažia dokázať, že Pavlov nepoužíval pojem „signál“ ako gnozeologickú kategóriu v protiklade k pojmom odrazu, ale vyjadroval ním vraj iba špecifickú funkciu obrazov objektívnej skutočnosti v životnej činnosti organizmu. Odhliadnuc od nejednotnosti interpretov Pavlovovej teórie, táto argumentácia nie je presvedčivá. Sám Pavlov hovoril, že slovo nás „oddialilo od skutočnosti“, chápajúc teda pojem signálu signálov v gnozeologickom zmysle. Za druhé, obrazy objektívnej skutočnosti nazýval Pavlov prvými signálmi, nemohol preto signály signálov chápať ako obrazy skutočnosti, ale ako ich znaky. Pojem signálu je však práve tak málo legitímny pojem fyziológie ako pojem znaku a čo viac — ako pojem obrazu. Obraz rovnako ako znak a signál vyžadujú pozorovateľa, ktorý obraz, signál, znak registruje; v Pavlovových modeloch reflexno-oblúkových spojov však takého pozorovateľa, resp. jeho vzťahu k obrazom a znakom skutočnosti niet. Je známa epizóda sporu medzi I. P. Pavlovom a jeho spolupracovníkom A. T. Snarským. Výsledkom tohto sporu bolo rozhodnutie I. P. Pavlova vyhnúť sa fenomenologickým pojmom. Pojem signálu okrem celého radu ďalších fenomenologických pojmov dokazuje, že zákaz používať v laboratóriu I. P. Pavlova po rozchode so Snarským introspektívne a fenomenologické pojmy bol číro deklaratívny, len čo bolo treba experimentálny materiál teoreticky vyhodnotiť.

Veľmi mnohé práce, v ktorých sa stretávame s odmietaním pojmu znaku alebo priamo s ideologickým bojom proti znaku, priamo sa odvolávajú na Leninovu kritiku Helmholtzovej teórie symbolov. Leninova kritika Helmholtzovej teórie sa však nedotýkala teórie jazyka, pretože Helmholtz sa s takou teóriou okrem marginálnych poznámok v *Prednáškach o rečiach* nikdy nezaoberal, ale týkala sa Helmholtzovej teórie zmyslových pocitov a vnemov; Helmholtz vo svojom hlavnom diele³⁴ rozpracoval fyziologickú optiku. Ako každý významný prírodovedec aj Helmholtz vychádza mlčky zo živelného materialistického stanoviska. V druhom zväzku *Optiky* na str. 5—6 Helmholtz píše: „Či sa nám slnečné lúče javia ako svetlo — alebo tepelné žiarenie, to závisí iba od toho, či ich pociťujeme zrakovými alebo kožnými nervami; avšak či sa nám zjavajú ako modré alebo červené, slabé alebo silné svetlo, pražiacie alebo mierne teplo, to závisí súčasne od povahy lúčov, ako aj od stavu nervového aparátu. Kvalita zmyslového pocitu nie je teda nijako identická s kvalitou objektu, ktorý ju vyvoláva, ale je vo fyzikálnom ohľade iba pôsobením vonkajšej kvality na zvláštny nervový aparát a pre naše predstavy je kvalita pocitu súčasne len *symbolom*,

³³ *Materialističeskoe učenie I. P. Pavlova o signalnyh sistemach*, Moskva 1955.

³⁴ *Handbuch der physiologischen Optik*, Bd. I—III, 3. Aufl., Hamburg und Leipzig 1909—1911.

poznávacím znakom objektívnej kvality.“ Helmholtz jasne hovorí o vonkajšej objektívnej kvalite, ktorá pôsobí na nervový aparát, a je teda vzhľadom na tento aparát a vzhľadom na pocit prvotná. Helmholtz je teda otvoreným zástancom kauzalitnej teórie vnímania. Až na termín „symbolu“ je Helmholtzovo stanovisko úplne zhodné so stanoviskom Leninovým, resp. materialistickým. Podrobnejšie skúmanie vzťahu *pocitu* a objektívnej kvality môže byť a iste ešte dlho bude predmetom ďalšej vedeckej diskusie, hoci terminologicky spolu s Leninom odmietame označovať tento vzťah ako „symbolický“. Na druhej strane nie je ničím odôvodnené na základe kritiky agnostickej teórie vnímania odmietat pojem znaku na vyjadrenie vzťahu *slova* a skutočnosti. Medzi slovami a skutočnosťou existujú pojmy, predstavy, pocity a city ako psychické odrazy objektívnej skutočnosti. Väzba slov a skutočnosti je sprostredkovaná cez psychickú činnosť. Helmholtz, hoci len marginálne, vyjadril sa o tom celkom presne: „Hoci je veľa príkladov na to, akými pevnými a nevyhnutnými sa stávajú asociácie častým opakovaním, a to aj vtedy, keď nespočívajú na prirodzenom spojení, ale iba na konvenčnom súhlase, napr. medzi písanými hláskami slova, jeho zvukom a významom, jednako sa javí mnohým fyziológom a psychológom spojenie zmyslového pocitu s predstavou toho istého objektu takým pevným a nutkavým, že sú málo ochotní priznať, že toto spojenie... spočíva na získanej skúsenosti, teda na psychickej činnosti, takže naopak, pátrajú po ich mechanickom pôvode z preformovaných organických štruktúr.“³⁵

(Pokračovanie.)

³⁵ *Handbuch der physiologischen Optik* ..., Bd. III, 6.